

KIZILARSLAN

dîn-i Enverî, Kıvâmî ve Zâhî-i Fâyâyî gibi büyük şairler onun için kasideler yazarak bol câizeler almışlardır. İldenizliler, Kızılarslan'ın Selçuklu tahtını ele geçirmesiyle hayal edebilecekleri en son merhaleye ulaştılar. Fakat onun öldürülmesi üzerine kısa süre içinde çöktüler.

BİBLİYOGRAFYA :

Râvendî, *Râhatû's-sudûr* (Ateş), I-II, bk. İndeks; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, bk. İndeks; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 268, 270, 423, 487, 504, 526, 527, 560; XII, 6, 24, 75, 94; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 268-269; Reşidüddin, *Câmi'ü'l-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, bk. İndeks; Müstevfî, *Târih-i Güzide* (Browne), s. 473-475; Faruk Sümer, "Kızıl-Arslan", *JA*, VI, 787-789; Mehmed Altay Köymen, "Tuğrul II.", *a.e.*, XII/2, s. 19-25.

FARUK SÜMER

KIZILAY

Millî ve milletlerarası yardım kurumu.

İsviçre hükümetinin daveti üzerine on altı devletin katılımıyla 22 Ağustos 1864'te imzalanan Cenevre Sözleşmesi'ne göre kurulan Kızılhaç Teşkilâtı'nın benzeri olarak Osmanlılar tarafından teşkil edilmiş olup amblemi beyaz zemin üzerine kırmızı aydır. Bu yardım cemiyetinin teşekkülüyle ilgili ilk faaliyet, Salîbiahmer adıyla andığı Kızılhaç'ın kuruluş çalışmaları için Cenevre'ye delege göndermeyen Osmanlı hükümetinin 5 Temmuz 1865'te Cenevre Sözleşmesi'ni imzaladıktan sonra 1867'de Paris'te düzenlenen sağlık sergisine ve Milletlerarası Kızılhaç Sıhhiye Konferansı'na katılmak üzere görevlendirdiği Mekteb-i Tıbbiye muallimi Miralay Abdullah Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Milletlerarası Yaralıları Yardım Komitesi Başkanlığı, 19 Eylül 1867'de yaralıları yardım derneği kurulması konusunda Cenevre Sözleşmesi'nin tatbiki için çalışan Abdullah Bey'e yetki vermesi üzerine Serdâriekrem Ömer Lutfi Paşa'nın himayesinde ve Marko Paşa'nın başkanlığında geçici bir komite kurulmuş, Abdullah Bey komitenin genel sekreteri olmuştu. 11 Haziran 1868'de imzalanan bir taahhütnâme ile de Mecdûhîn ve Marzâ-yi Askeriyyeye İmdad ve Muâvenet Cemiyeti resmen teşkil edilmişti.

Bu cemiyetin 1877'ye kadar olumlu bir faaliyet göstermemesi II. Abdülhamid'in himayesinde yeni bir cemiyetin kuruluşuna yol açtı. Avrupa'da oluşturulan Kızılhaç'a paralel biçimde hilâli amblem olarak alan Osmanlı Hilâliahmer (Kızıl)ay Ce-

miyeti 14 Nisan 1877'de faaliyete başladı. Cemiyetin ilk başkanı Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye ikinci reisi Hacı Ârif Bey idi. Hilâliahmer Cemiyeti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda cephe gerisinde dokuz seyyar hastahane ile İstanbul'da dört hastahane açarak 25.000'den fazla yaralı ve hasta askeri tedavi ettirdi. 1897'deki Türk-Yunan savaşında da iki hastahane vapuru kiralararak yaralı ve hasta askerleri İstanbul'a taşıdı. Cemiyetin varlığı, hilâli amblem olarak alması yüzünden Milletlerarası Kızılhaç Komitesi'nce uzun süre kabul edilmedi. Nihayet 1907 Haziranında Londra'da toplanan Milletlerarası VIII. Kızılhaç Konferansı'nda Besim Ömer Paşa'nın (Akalin) gayretleriyle hilâlin amblem olarak alınması resmen onaylandı.

II. Meşrutiyet'in ardından ortaya çıkan cemiyetleşme atmosferi içinde Hilâliahmer Cemiyeti'nin güçlendirilerek teşkili için hazırlıklar başlatıldı. Hariciye Nâzırı Rifat Paşa'nın çabaları sonucu cemiyet yeniden teşkilâtlandırıldı ve bir nizamname hazırlandı. Umumi meclis, 20 Nisan 1911'de Tokatlıyan Otel'i'nde Sadrazam İbrâhim Hakkı Paşa'nın başkanlığında toplanarak otuz kişilik umumi merkez heyetini seçti. Tophane'de üç katlı bir bina cemiyetin ilk idare merkezi oldu. Başkanlığa Rifat Paşa, başkan vekilliklerine Prens Abbas Paşa ile Talat Bey, müfettişliğe Mehmed Ali Bey, başkâtipliğe Rifat Bey, muhasebeciliğe Kemal Ömer Bey ve venedarlığa da Fuad Bey getirildi. Cemiyet ilk kongresini 13 Nisan 1912'de eski sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'nın başkanlığında yaptı.

Bu arada kadınlar da Hilâliahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerine katıldı. Besim Ömer Paşa'nın teşebbüsüyle 1912 yılı başında kurulan Hilâliahmer Hanımlar Merkezi cemiyetin merkez binasında çalışmalarına başladı. Cemiyetin yeniden kuruluşu esnasında kurucu meclis üyeleri arasında devletin ve toplumun her kesiminden etkili şahısların bulunması bunun kısa sürede benimsenip tanınmasını sağladı. Bu başarıda İttihat ve Terakkî Cemiyeti mensupları ile İttihatçı doktorların önemli rolü olmuştur.

Hilâliahmer Cemiyeti Trablusgarp Savaşı'nda Gıryan, Humus ve Bingazi hastahanelerinde 3013 yaralı ve hastayı tedavi ettirdi. Balkan Savaşı'nda da çoğu 1000 yataklı on beş Hilâliahmer hastahanesi hizmet verdi. Aynı zamanda Gülnihal vapuru da hastahane haline getirilerek yıllarca kullanıldı. Bunun yanında savaş dolayısıyla gelen göçmenlerin yerleştirilmesinde ve savaş esirlerinin değişiminde de büyük rol oynadı. I. Dünya Savaşı başlayınca cemiyetin genel merkezi yetkilerinden önemli bir kısmını idare heyetine bıraktı. Savaş yıllarında Hilâliahmer Cemiyeti yurt içinde ve yurt dışında teşkilâtını genişletti. 1914 yılı başında, henüz merkez ve şube teşkil edilmemiş olan yerlerdeki vali ve mutasarrıflara cemiyet ve Dahiliye Nezâreti tarafından tbligatla bulunularak faaliyete geçmeleri istendi. Bu dönemde faal merkezler arasında Ankara, Çankırı, İzmir, Sivas, Edirne, Bağdat, Yemen ve Sofya'nın adı geçmektedir. Tıp Fakültesi müderris muavinlerinden Hikmet Bey (Gizer) Berlin, Viyana ve Budapeşte'de Hilâliahmer komiteleri

Kızıl'ın Millî Mücadele sırasında cephe gerisinde görev yapan elemanlarından içlerinde Halide Edip Adıvar'ın da bulunduğu (oturan) bir grup

kurdu. Türkiye’de bulunmayan eşya, ilaç ve sağlık malzemesi buralardan temin edildi. Ordu sıhhiyesinin siparişleri de bu temsilcilikler vasıtasıyla sağlandı. Daha önce cemiyete başkanlık yapmış olan Viyana sefiri Hüseyin Hilmi Paşa, Hikmet Bey’in Osmanlı sefâretinde bir büro açmasına izin verdi. Almanya ve Avusturya Murahhaslığı adı verilen bu temsilcilik 1918 yılı sonlarına kadar çalışmalarına devam etti. 20 Temmuz 1913’te cemiyetin hanımlar merkezi tarafından Çağaloğlu’nda küçük bir evde dârüssinâa (sanat yurdu) açılarak hem kimsesiz çocukların istihdamı sağlandı hem de burada yapılan, Türk millî motiflerinin hâkim olduğu el işleri sergilerle tanıtıldı. Bir müddet sonra Trabzon, Eskişehir, Aydın ve Halep’te hanımlar merkezi faaliyete geçti. Viyana’da da açılan hanımlar şubesi bir yıl içinde 26.000 kron topladı. I. Dünya Savaşı’nda cemiyetin önemli faaliyetlerinden biri de Besim Ömer Paşa vasıtasıyla ilk hasta bakıcı kursunu açmasıdır. 1914’te kursta başarılı olan yirmi yedi hasta bakıcı, Çanakkale Savaşı sırasında İstanbul’da askerî ve cemiyete ait hastahanelerde görev aldı.

Hilâliahmer Cemiyeti, I. Dünya Savaşı’nda çeşitli cephelere sağlık heyetleri gönderdi. Erzurum, Erzincan, Sivas, Samsun, Gelibolu, Şarköy, Tekirdağ, Medine ve İstanbul’da Beyoğlu, Taksim, Galata, Çağaloğlu, Kadırga semtlerinde ve Dârüşşafaka’da hastahaneler açtı. Ayrıca çeşitli yerlerde nekâhathaneler, imdat mevkileri ve misafirhaneler kurdu. Bunların bir kısmı sonradan hastahane haline getirildi. Şirket-i Hayriyye’den bazı gemiler kiralanarak hasta ve yaralıların taşınmasında kullanıldı. Cemiyet salgın halindeki tifüs, kolera, tifo ve dizanteri mücadeleleriyle de uğraşmak durumunda kaldı. Ayrıca İstanbul’un çeşitli semtlerinde açılan aşhanelerden yaklaşık 30.000 kişi yararlanıyordu.

Mondros Mütarekesi’nden sonra İttihat ve Terakkî döneminde faaliyet gösteren cemiyetler İstanbul hükümetlerinin takibatına uğradı. Bu arada Hilâliahmer Cemiyeti de dört defa teftişe tâbi tutuldu. Cemiyetin İstanbul’daki merkez binası 16 Mart 1920 gecesi işgal kuvvetlerinin baskınına uğrayınca umumi kâtip Adnan Bey (Adivar) Anadolu’ya geçti. Hikmet (Gizer) umumi kâtip olarak İstanbul’da kaldı. İstanbul’un işgali üzerine Anadolu’da Hilâliahmer Teşkilâtı’nın umumi merkezle olan irtibatı kesildi. İlk Tür-

kiye Büyük Millet Meclisi hükümetinde Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiyye Vekâleti görevine getirilen Adnan Bey, cemiyet umumi merkezi tarafından resmen görevlendirilmemiş olmasına rağmen Eskişehir temsilciliğiyle muhabereyi devam ettirdi. Muhlis Bey’in ölümünden sonra yalnız kalan İsmâil Besim Paşa, Eskişehir’in tahliyesi esnasında temsilcilik teşkilâtı ile birlikte depolardaki eşya ve malzemeleri Ankara’ya getirdi. Ekim 1920’de İsmâil Besim Paşa, Adnan Bey, Ömer Lutfi Bey ve Esad Paşa’dan oluşan Ankara (Anadolu) temsilciliği teşkil edildi. Bundan sonra Anadolu’daki merkez ve şubelerin yönetimi Ankara temsilciliğine bağlandı. Ankara’ya karşı menfi bir tavır takınmayan umumi merkez, 4 Kasım 1921’de temsilciliğin Anadolu’daki görev ve yetkilerini arttırarak Adnan Bey, İsmâil Besim Paşa ve Ömer Lutfi Bey’i hey’et-i murahhasa olarak tayin etti.

Hilâliahmer Cemiyeti 1921’den itibaren İstanbul’dan Anadolu’ya yaptığı yardımı arttırdı. 1921-1922 yıllarında Anadolu’da sıhhiye-i askeriyenin ihtiyacını karşılamak üzere 40.000 parça (balya ve sandık) eşya sevketti. Aynı tarihlerde, İstanbul’daki Anadolu yanlısı gizli örgütlerce (Felâh ve Muharib grupları) kendilerine itimat belgesi verilen cemiyete mensup birçok doktor ve eczacı Ankara’ya gitti. Sadece Nisan 1921’de yirmi beş doktor ve eczacı İnebolu’ya çıktı. Bunların hemen hepsi Anadolu’daki cemiyete ait hastahanelerde görev aldı. İstanbul’da bulunan Hamid Bey (Hasancan), 14 Haziran 1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından siyasî mümessil sıfatıyla görevlendirildi. “Hilâliahmerci” lakabıyla da anılan Hamid Bey, bu görevini 19 Ekim 1922’de Refet Paşa’nın (Bele) İstanbul’a gelişine kadar sürdürdü. İngiliz yüksek komiseri Horaca Rumbold ile Hamid Bey arasında 23 Ekim 1921’de yapılan anlaşmanın ardından Malta’da bulunan Türk esirlerle Türkiye’deki İngiliz tutuklular mübâdele edildi. Ankara temsilciliği, özellikle Batı cephesine önemli miktarda sağlık malzemesi ve eşya yardımında bulundu. II. İnönü Savaşı’ndan sonra cephelere yakın merkezlerde yaralı hastaneleri açıldı. Eskişehir ve Ankara’da açılan hastahanelerde birçok yaralı ve hasta tedavi edildi. Ankara temsilciliği 1 Ekim 1923’te lağvedildi. Ancak mübâdele yoluyla Yunanistan’dan gelecek muhacirlere cemiyet tarafından yapılacak yardım ve tesisler konusunda ilgili vekâlet ve dairelerle gerekli münasebetlerde bulunmak ama-

cıyla İsmâil Besim Paşa münferit bir murahhas olarak Ankara’da bırakıldı.

Cumhuriyet’in ilânından sonra cemiyette bazı değişikliklere gidildi. Daha önce Osmanlı Hilâliahmer Cemiyeti olan adı 1923’te Türkiye Hilâliahmer Cemiyeti, 1935’te Türkiye Kızılay Cemiyeti ve nihayet 1947’de Türkiye Kızılay Derneği olarak değiştirildi. 15 Eylül 1921’den beri on beş günde bir çıkan *Osmanlı Hilâliahmer Mecmuası*’nın adı da önce *Türkiye Hilâliahmer Mecmuası*, ardından da *Kızılay Dergisi* oldu ve 1928’den itibaren Ankara’da yayımlanmaya başladı. Ocak 1924’te toplanan genel kongrede bütün merkez ve şubeler İstanbul’a bağlanarak teşkilâtta bütünlük tekrar sağlandı.

Kızılay’da en büyük değişiklik 1925 yılı genel kongresinde yapıldı. 17 Temmuz 1925’te İstanbul Üniversitesi Konferans Salonu’nda toplanan kongreye 150’yi aşkın delege katıldı. 4 Ağustos 1925’te 134 maddelik yeni nizamnâme kabul edildi. 6 Ağustos’ta otuz kişilik yeni merkez heyeti seçilerek başkanlığına Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiyye Vekili Refik Bey (Saydam) getirildi. Yeni merkez heyetinde çoğunluğu milletvekilleri oluşturmaktaydı. Başkan vekilliklerine İstanbul mebusu Hakkı Şinasi ile Ertuğrul (Bilecik) mebusu Fikret Bey getirildi. Hariciye Vekâleti müsteşarı Tevfik Kâmil Bey umumi kâtipliğe, garp cephesi eski Sıhhiye reisi Hulûsi Bey umumi müfettişliğe, Divân-ı Muhâsebât reisi Fuad Bey muhasebe murakıplığına ve tüccardan Çubukçuzâde Ârif Bey vezne murakıplığına seçildi. Refik Bey 1925’ten 1939’a kadar cemiyetin başkanlığını yaptı. Yeni nizamnâme 13 Eylül 1925’te İcra Vekilleri Heyeti’nce onaylandı. Aynı yıl nizamnâmenin sekizinci maddesi gereği merkez heyeti Ankara’ya taşındı. 1912’de kurulan hanımlar merkezi de yeni nizamnâmeye göre 1925’te umumi merkezle birleştirildi. 1924 yılı umumi meclisinde tesisi kararlaştırılan hasta bakıcı hemşire okulu 1925 Şubatında İstanbul Aksaray’da açıldı. Bu okul, uzun yıllar Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiyye Vekâleti hastahanelerine hasta bakıcı yetiştiren yegâne müessese olarak faaliyet gösterdi. 1946 yılında hükümet tarafından Kızılay Cemiyeti’nin gelirlerini arttırmak amacıyla bazı kanunlar çıkarıldı. Afyonkarahisar maden suyunun işletme imtiyazı altmış yıl süreyle Kızılay’a verildi.

Kızılay, Türk milletinde var olan yardım duygusunun Batı usulüyle teşkilâtlanmasından ortaya çıkmış, Kızıllaç teşkilâtla-

KIZILAY

rının çalışma metotlarını benimseyerek Cumhuriyet'ten önce Batılılaşan ilk Türk müesseselerinden biri olmuştur. Ayrıca bu teşkilât amblemiyle birlikte bütün İslâm dünyasında yayılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Midhat, *Hilâliyahmer*, İstanbul 1296; Besim Ömer, *Dokuzuncu Vaşington Salıbiahmer Konferansı'na Memuriyetim ve Osmanlı Hilâliyahmer Cemiyeti'ne Tekliflerim Hakkında*, İstanbul 1328; *Osmanlı Hilâliyahmer Cemiyeti Salnâmesi: 1329-1331*, İstanbul, ts.; *Osmanlı Hilâliyahmer Cemiyeti Tarafından 330 Senesi Meclis-i Umûmîsi'ne Takdim Olunan Rapor*, İstanbul 1330; *Osmanlı Hilâliyahmer Cemiyeti: 1330-1334 Senelerine Âid Merkez-i Umûmî Raporu*, İstanbul 1335; *Türkiye Hilâliyahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi Tarafından 1339 Senesi Hilâliyahmer Meclis-i Umûmîsi'ne Takdim Edilen (1335-1338) Rapor*, İstanbul 1339; *Türkiye Hilâliyahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dârüssinâası*, İstanbul 1339; *Türkiye Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı: 1877-1949*, Ankara 1950; *Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları: Sözleşmeler-Tüzükler-Kararlar*, Ankara 1964; Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti: 1914-1925* (doktora tezi, 1989), AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü; a.m.f., "Lozan'da Öngörülen Türk Ahâli Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâliyahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", *AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi (Atatürk Yolu)*, sy. 2, Ankara 1988, s. 241-256; "Kızılay", *TA*, XXIII, 87-91.

MESUT ÇAPA

KIZILBAŞ

Eski dinî inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslâmî anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenler'in bazı bâtnî-Şii anlayışları benimsemesiyle ortaya çıkan terim, böyle bir dinî ve sosyal yapıya mensup kişi veya topluluk.

Kızılbaş adı, X. yüzyıldan itibaren İslâmîyet'i kabul etmeye başlayan ve bu yeni dini önceki birtakım inanç ve gelenekleriyle kendilerine has biçimde bağdaştıran konar göçer Türkmen oymakları için değişik coğrafya ve dönemlerde kullanılan çok sayıdaki isimlerden biridir. Bu adın eski Türkler'de bir baş giysisi olan kızıl börkle ilgili olduğu, siyah başlık giyen bir Türk zümresinin Karapapak veya Karakalpak, Kıpçaklar'dan bir bölümün Karabörklü, Buhara mektebine mensup bir süfî geleneğinin Yeşilbaş adıyla anıldığı bilinmektedir. Önceleri bütün Türkmen oymakları kızıl börk giydiği halde yaygın İslâmî anlayışa mensup kesimlerin zamanla kızıl börkü terketmesi üzerine sonraları Alevî adıyla anılacak zümrelere kızılbaş denilmeye başlandığı ifade edilmek-

tedir. Kırgızlar'ın İçkilik oymaklarından birinin adı da Kızılbaş olup ayrıca Afganistan'da Şii halkın bir bölümü Kızılbaş adıyla anılmaktadır. Altaylı Şamanlar'ın dinî âyin esnasında başlarına taktıkları, üzerinde dağ tavuğu tüyü bulunan kırmızı külâh Alevî dedelerinin ve Bektaşî babalarının giydiği kıyafetle benzerlik arz etmektedir. Bunlar dikkate alındığında kızılbaş isminin kökünün eski Türk âdetlerine kadar uzandığı ve bunun başa giyilen kırmızı börkle ilgili olduğu anlaşılır.

Kızılbaş isminin belirli bir dinî ve sosyal grubu nitelenecek üzere ilk defa ne zaman kullanıldığına dair kesin bir kayıt yoksa da ağırlık kazanan görüşe göre bu kullanım XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkmıştır. Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmâil'in babası Şeyh Haydar (ö. 894/1488), büyük bölümünü Azerbaycan ve Doğu Anadolu Türkmen boylarının oluşturduğu taraftar kitlesine, kendilerini diğerlerinden ayırmak için her biri bir imamı temsil eden on iki dilimli kırmızı börk giydirmiş ve bu kitleler zaman içinde kızılbaş diye anılmıştır. "Tâc-i haydarî" veya kısaca "taç" diye anılan bu baş giysisi, üzerine beyaz bir tülbent sarılan sürahi biçiminde on iki dilimli kırmızı bir kavuktur (Hinz, s. 65). Başlangıçta siyasî mahiyet taşıyan bu adlandırma, ilk Safevîler'in dinî propagandaları sonucu görüşüne on iki imam ancına bağlı kalmakla birlikte Tanrı'nın beşer sûretinde görünmesi, ruh göçü ve Ali'nin bedenleşmesi olarak algılanan Safevî hükümdarına yönelişle birleşerek aşırı anlayışların bütün ayırıcı niteliklerini ortaya koyan Türkmen Şiilik biçiminin adı olmuştur (Melikoff, *Uyur İdik Uyurdılar*, s. 54).

Bununla birlikte bazıları kızılbaş isminin kökenini İslâm'ın ilk döneminde meydana gelen olaylarla irtibatlandırmaya çalışmıştır. Meselâ bir açıklamaya göre Hz. Ali, Hayber Kalesi'nin fethinde başına kırmızı sarık sarmış ve kızılbaş adıyla anılmıştır. Diğer bir açıklamaya göre ise Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'i korumak için kendini siper eden Ebû Dücâne'nin başındaki sarık al kana boyandığından kendisi hakkında aynı isim kullanılmıştır. Başka bir açıklamaya göre de Siffin Savaşı'nda Hz. Ali, askerlerine Muâviye'nin askerlerinden ayırt edilmeleri için kırmızı sarık sardırması ve bu olaydan sonra taraftarları kızılbaş diye anılmıştır. Tarihî kaynaklar bakımından doğrulanma imkânı olmayan bu yaklaşımların kızılbaş ismine bir çeşit kutsallık kazandırma çabasının bir

sonucu olduğu anlaşılmaktadır (Fığlalı, s. 11-12; Eröz, s. 87-88). Kızılbaş ismiyle ilgili olarak nakledilen, Şeyh Haydar'ın bir gün rüyasında diğer imamlarla birlikte Hz. Ali'yi gördüğü ve onun verdiği emir üzerine müridlerine on iki dilimli kırmızı börk giydirdiği şeklindeki rivayet de (*A'yânü's-Şî'a*, I, 21) aynı çabanın başka bir görüntüsü niteliğindedir.

Kızılbaş terimi başlangıçta sadece Şeyh Haydar'ın taraftarlarını içine alırken daha sonra onun ve oğlu Şah İsmâil'in yoğun faaliyetleriyle zaman içinde taraftar kitlesinin çoğalmasına paralel olarak bütün Safevî taraftarlarını kapsayan çok geniş bir sosyal tabanı nitelenecek üzere kullanılmıştır. Bu sosyal taban kızılbaş ismini iftiharla benimserken muhalifleri hareketin taşıdığı siyasî karakter dolayısıyla buna kötüyü anımlar yüklemişlerdir. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Safevî çekişmesinin tabii bir neticesi olarak Osmanlılar kızılbaş terimini "devlet muhalifi ve isyancı zümreler" anlamında kullanmış, bu asrın başlarından itibaren artan kızılbaş ayaklanmalarında isyana katılan zümrelerin dinî inanç ve anlayışları Kur'an ve sünnete dayalı çoğunluğun anlayışıyla karşılaştırılarak isme dinî boyut da eklenmiş ve kızılbaşlık sapıklık, yoldan çıkmışlık, hatta inkârcılık; kızılbaşlar da yoldan çıkan kişi ve gruplar olarak anılmıştır (meselâ bk. Ahmed Refik, s. 34, 37, 40). Safevî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte kızılbaş ismi, devlet bünyesinde kurucu unsuru teşkil etmesi bakımından "Türk yahut Türkmen", daha sonra mülkî idarede ağırlıklı olarak muharip gücü teşkil etmesi bakımından "askerî aristokrasi" anlamında kullanılmıştır (*EP* [İng.], V, 244). Bu çerçevede kızılbaş oymakları "tavâif-i kızılbaş", emîrler "ümerâ-yi kızılbaş", ordu "leşker-i kızılbaş", hükümdar "pâdişah-ı kızılbaş", devlet ise "ülke-i kızılbaş, devlet-i kızılbaş" adlarıyla anılmıştır (Sümer, s. 150). Diğer taraftan bazı kaynakların muhtemelen Safevî ifadesinden kaçınmak için kullandıkları "Erdebil sülfile-ri" veya "süfîyân" ismi (meselâ bk. Âşıkpaşazâde, s. 264) kızılbaşlarca da kabul görmüştür. Meselâ klasik Alevî kaynağı *Buyruk* bu toplulukları "süfiler" olarak andığı gibi (s. 32-37) yolun erkânı da "süfîyân süreği" diye anılmıştır (Baha Said Bey, s. 123).

Osmanlılar, siyasî bakımdan en büyük rakibi olan Safevîler'le ilişkisi, dinî bakımdan ise Selçuklular döneminden itibaren kendilerini bir bakıma temsilcisi saydık-